

Амбівалентність як чинник соціальних девіацій у сімейних взаєминах

Суспільно-виробничі відносини в Україні характеризуються контраверсійними соціально-економічними процесами, а отже, неадекватною соціальною ідентифікацією їх суб'єктів, неефективним задоволенням потреб громадян, загостренням життєвих проблем, поглибленням кризи в усіх сферах державотворення, переважанням формаційних чинників розвитку країни над цивілізаційними, відчуженням загалу українців від суспільних процесів, асоціалізацією духовно-моральних цінностей. Усе це спричинює виникнення об'єктивних загроз моральному здоров'ю сім'ї, призводить до появи критичних ситуацій у сімейній буттєвості, деструктивних станів батьківсько-дитячих взаємин, провокує дорослих членів сім'ї до вчинення протиправних, негуманних дій стосовно дітей, до соціально небезпечних орієнтацій.

Як наслідок, перед українським суспільством постала проблема профілактики насильства в сім'ї як соціально й антропологічно опосередкованого феномена.

Проблему "насильство-ненасильство" через особистісне буття у його взаємозв'язках із суспільним буттям розробляють філософи - Є.Андрос, О.Казновецька, В.Малахов, Н.Хамітов та ін. Дослідження соціальних процесів дає змогу обґрунтувати зумовленість насильства суспільними та соціокультурними чинниками - Р.Мертон, Т.Парсонс та ін. У педагогіці та психології проблема насильства з'ясовується з опертям на інші науки - філософію, етику, соціологію - В.Ролінський, В.Семиченко, Т.Федорченко та ін. У соціології явище насильства досліджується з огляду на індивідуально-психологічні характеристики суб'єктів насильства та соціальні умови його існування - О.Бойко та ін. Розробники проблеми насильства щодо членів сім'ї більше акцентують на структурі зв'язків між суб'єктом насильства та соціальними цінностями, нормами із завважуванням деструктивних тенденцій у соціальних процесах. Зумовленість амбівалентності особистості проблемами суспільства та породження у неї станів мотиваційних конфліктів, поведінкової амбівалентності, амбівалентної агресії розглядають Т.Зелінська, К.Левін, І.Міхеєва, Г.Нюнберг, К.Роджерс, В.Франкл, Е.Фром, К.Хорні й інші дослідники. Поза увагою учених залишається проблема насильства у тріаді: цінності суспільства - життєвий простір сім'ї - амбівалентність особистостей батьків.

У статті робиться спроба з'ясувати причини втрати сім'єю свого природного життєвого простору, появи опозиції суспільство - сім'я та породження у дорослих членів сім'ї стану амбівалентної агресії, спрямованої на дітей.

Характерні риси людини формуються внаслідок тиску, який існує між внутрішніми прагненнями або бажаннями індивідів і зовнішніми потягами або спонуками суспільства (О.Тоффлер). Цей "тиск" може стати на заваді самовизначенню особистості, самоствердженню, призводити до інфантильної свідомості, безальтернативності, знецінення ціннісно-сміслових настанов. Як приклад, морально-духовне життя українців, передусім батьків і дітей, погіршується через неспротив їх агресивному західному неомесіанству - спланованій інтервенції в Україну чужого світогляду щодо переваг індивідуалізму, прагматичних цінностей, доміанти тілесного та матеріального. Таким чином знецінюються архетипи українського буттєвого світу. Сімейне виховання "опиняється в аксіологічній залежності" (О.Льовкіна), явищам життя і культури, також і сімейної, надається товарна відчужена форма мінової вартості (О.Панарін).

Психологічний негатив, як відомо, властивий двом третім теперішніх українців. За нестабільної соціальної реальності у громадян культивуються навички виживання. Відтак, переконаний соціолог О. Донченко, розвивається патологія соціуму, людина переживає психічну напругу, стан амбівалентності, насичується агресією до одноплемінників за одночасного несприйняття національної системи цінностей і норм [3, с. 38]. Дослідник слушно зазначає, що в країні відбувається складний внутрішній конфлікт за сплетіння почуттів. Людсьми оволодіває комплекс інфантильності, комплекс неспроможності, поляризуються їхні моральні настанови. Пристосовуючись до чужих цінностей, громадяни не мають змоги формувати свій соціальний статус, творити референтне мікросередовище тощо. На індивідуальному рівні зростають інстинкти самоврятування, самозбереження (не самоактуалізації!), які є "проекцією соціальної, політичної та економічної гіпердинаміки на інтрапсихічні процеси" [3, с. 40-41]. Та це й не дивно, бо зі зміною соціальних, матеріальних умов зазнає змін соціальний характер людини (О.Тоффлер). Колективна поведінка, зокрема - членів сім'ї, яка визначається поняттями "хаос", "безладдя", "збудження", на думку Г.Блумера, часто-густо виникає в умовах нестійкості звичних форм соціального існування, передусім у разі економічного незгіддя, девальвації моральних цінностей [6, с. 121].

Для глибшого розуміння стану цінностей українського суспільства та з'ясування чинників формування моральної людини у нестабільній (політично й економічно) країні звернемося до філософських роздумів В.Біблера щодо понять ідеологізації і моралізування. Наприкінці ХХ ст. учений застерігав, що в

скрутну для країни і суспільства годину моральні кодекси та імперативи добра втрачають над людьми свою силу. Найбільшою прикрістю морального життя є його ідеологізація (політизація, - В.Г.) та моралізування. "Ідеологізація - це ідеологічна мотивація наших учинків замість моральної мотивації. І там, де панує ідеологізація, там замість моральних перипетій з'являється їх викривлений заміник - моралізування" [14, с. 375]. Моралізування укладачі "Словника з етики" визначають як оцінку суспільних явищ не за допомогою аналізу об'єктивних закономірностей розвитку дійсності, а вдаючись до абстрактних ідеалів, побажань, прагнень та неправомірно поширюючи принципи і критерії моральної свідомості на сфери життєдіяльності, де їх застосування є недостатнім. "Моралізування виявляється у неправильних методах виховання людей, у підміні дійсного формування переконань, почуттів, звичок напучуванням, напоумленням, нотаціями щодо недостатньої свідомості людей" [12, с. 188]. За висновками В.Біблера, узвичаєні моральні принципи квазіідеологізуються, а отже, індивід самоусувається від особистісної відповідальності [14, с. 376].

В українському суспільстві за наявності ідеологічної (політичної, соціальної) амбівалентної ситуації завважуємо зародження суспільно небезпечної моральної, мотиваційної амбівалентності. Суб'єктивістська дезорганізаційна діяльність теперішніх українських високопосадовців, їхня поведінкова амбівалентність негативно позначаються передусім на духовно-моральних цінностях суспільства, довірі до його буттєвих основ. Відтак громадськість все більше схиляється до послуговування ситуативною етикою та до знехтування етики відповідальності. Доходимо невтішного висновку: сімейне виховання позбавлено єдиного процесу засвоєння гуманних соціальних універсалій, національних базових цінностей, морально-духовних настанов. Унаслідок кризи суспільних цінностей сім'я та школа здебільше формально виконують свою місію щодо адекватного вирішення завдань виховання памолоді. Загал педагогів ставляться до своєї діяльності як до передачі знань - інформаційного обміну. У навчальних закладах зазвичай переважає формальна освіта, а тому не передбачається підготовка учнів до повновартісної життєдіяльності у суспільстві, яке глобалізується. Така освіта, на думку психолога О. Митника, не виховує конструктивного ставлення до дійсності; наразі внутрішній світ особистості (тобто більшою мірою ментальний, - В.Г.) сприймається таким, що не відповідає завданням навчання [10, с. 143].

Про моральну млявість і безвілля українського суспільства свідчить те, що понад 100 тис. його дітей утримується в інтернатах і дитячих будинках, не менше й таких, котрих спіткала доля безпритульних. Поширюється соціальне сирітство, побільшується негативних залежностей і криміногенних проявів у

дитячому і підлітковому віці, звичними стали для суспільства такі явища, як незахищеність дитинства, деградація сім'ї, втрата нею своєї ідентичності.

Соціальні девіації особистості (батька, матері) у сімейних взаєминах зумовлені втратою сім'єю свого життєвого простору невимушеного існування. Особистість дорослого не в змозі досягти злагоди із собою, своїми ближніми [9, с. 152]. За ентропії родинного екопростору притлумлюється спільна настанова батьків на відтворення свого роду та прийняття себе як органічної складової мікроколективу сім'ї, знижується відповідальність за виховання дитини. У дорослих зароджується так званий нартивізм - упевненість у можливості вольовими методами вирішити моральний конфлікт у родині, налагодити доброзичливі взаємини з дітьми.

Сприятливим життєвим простором для української людини завжди була сім'я, родина. Українцям-автохтонам радше властиво сповідувати у сімейній буттєвості моральні принципи на засадах здорового глузду, поваги гідності іншого й своєї, солідарності й довір'я, родинної екзистенції, терплячості й щирості. Відповідальне ставлення до виховання дітей у сім'ї завжди здійснювалося на ідеалах української етнопедагогіки, зокрема на принципі природовідповідності, з яким пов'язаний принцип гуманного ставлення до дитини в сім'ї. У нашого народу сформувалося розуміння того, що "дитина, як усі живі малі істоти, вимагає піклування з боку батьків". Це поняття доповнювалося "емпіричним знанням дитячої психології, а з прийняттям християнства підсилюється впливом релігійної моралі, яка розглядає дитину як дар Божий, а піклування про неї - священним обов'язком батьків" (Є.Сявавко) [13, с. 64].

Сучасна українська людина змушена існувати у світах-антиподах: суспільстві і сім'ї. Цікавим у цьому плані є висловлювання американського соціолога Ф.Хайека про те, що нині актуалізується думка К.Маркса щодо розрізнення понять "суспільство" та "первинні базові колективи", до яких належать сім'я, рід, община тощо [7, с. 95]. Тож можна припустити, що одна з причин породження у сімейних взаєминах ірраціоналізму людської поведінки, суперечливих, неоднозначних учинків, реактивності й агресії членів сім'ї криється у втраті українською сім'єю свого природного життєвого простору та, як наслідок, у появі опозиції суспільство - сім'я.

Доречно поставити запитання, яке головно буде риторичним: чи не шкодить формуванню морально-духовних настанов у молоді долучення сім'ї до химерних цінностей суспільства, яке репрезентує загрозливий для людини сучасний глобалізований світ?

На жаль, таке відбувається (не трапляється!) і на Заході, і в нашій країні.

Сімейне виховання багато втрачає через пресинг зовнішніх чинників так званого європейського культурного просвітництва. За безпосереднього, реально-го стикання внутрішнього світу особистості (батька, матері) із зовнішнім світом, зазвичай нетолерантним, відбуваються значні зміни в її психіці та свідомості. "Проявляється амбівалентність особистості, її двоїстий характер" [11, с. 74]. У дослідженні конфлікту цінностей молоді філософ Л. Морозова послуговується висновками американського соціолога Р. Мертона, згідно з якими психічну амбівалентність породжує соціальна амбівалентність, якій відповідає соціальний тип амбівалентності - індивід одночасно існує в кількох соціумах. У цьому разі ставлення до узвичаєних моральних цінностей має девіантний, відхиляючий характер [11, с. 74]. У молоді, за висновками іншого дослідника - італійського філософа Н.Аббаньяно, формуються прагматизм і цинізм, усе підлягає сумніву, також і мораль суспільства, його цінності як реліктові ідеали. Молодь перебуває на позиції, що світ змінити не можна, що він у хаосі, моральній прірві, й змінити можна лише себе самого [7, с. 74]). Такий моральний стан суб'єкта зумовлений також і тим, вважає С. Кримський, розвиваючи тезу Н.Аббаньяно, що найшляхетнішу ідею можна спрямувати в негативний бік (що й було в світовій історії ХХ ст.), і вона нестиме зло [8].

Неприйнятним для індивіда є стан амбівалентності, невизначеності, незадоволеності самим собою та середовищем, "стан, який можна охарактеризувати і такими параметрами, як напруженість, нервозність, фрустрованість, незатребуваність тощо" [3, с. 44]. За науковою розвідкою психолога Т. Зелінської, на неподільному зв'язку психологічних станів індивіда з проблемами суспільства наголошують американські психологи Г.Нюнберг, Е.Фром, К.Хорні. Учені констатують, що зі зростанням драматичних колізій зовнішнього світу збільшується рівень особистісної амбівалентності [4, с. 24]. Додамо: рівень амбівалентності індивіда зростає за безпосереднього чи опосередкованого впливу на нього наявних тенденцій у сімейному просторі, яке першим потерпає від загроз зовнішнього світу, тобто суспільства.

Для повнішого розкриття проблеми деструктивної трансформації особистості вважаємо за доцільне скористатися ґрунтовним означенням дослідниками феномена амбівалентності. Так, на думку Т.Зелінської, "амбівалентність особистості - властивість, котра виявляється у співіснуванні рівних за потенційністю, взаємонеприйнятних, протилежних бажань, почуттів, думок та дій до зовнішнього чи власного внутрішнього світу, що феноменологічно закріплюється у мотиваційній, афективній і поведінкових сферах вітокультурного буття людини" [4, с. 25]. Амбівалентність особистості є однією з першопричин виникнення ам-

бівалентної агресії, зокрема стосовно дитини. Супроводжується ця агресія "почуттям роздратованості, гніву чи злості" [4, с. 27].

Амбівалентність батька чи матері є одним із провокаційних чинників насильницьких учинків у сім'ї, стагнації її членів, кризи морального виховання дітей, дегуманізації сімейної культури. Специфічно виявляється як психічна вада суб'єкта - схильності до конфліктування з ріднею, деструкції взаємин з близькими йому людьми, втрати довіри до буття у родині та зниження рівнів переживання її значущості, софійності та надійності. Відтак сім'я як спільний для її членів ментальний соціокультурний простір позбувається певною мірою перспективи самозбереження, саморозвитку.

Для індивіда, який перебуває у стані амбівалентності, світ сім'ї втрачає свою природну реальність. Головним у такій ситуації стає особисте існування (не для когось чи чогось), підпорядкування сімейного світу своїм інтересам, послаблення моральних зв'язків із сім'єю. Особистість уже не ототожнює себе зі світом рідної сім'ї, а лише зі світом "Я", отож "потрапляє у пастку світоглядної дезінтеграції й втрати себе" [2, с. 137].

Такий психічний стан особистості - дорослого члена сім'ї - негативно позначається на сімейних відносинах. Взаємодія між батьками, батьками і дітьми починає формуватися на ґрунті ситуативної етики (моралі); щораз більше руйнуються усталені засади добродійного колективного співробітництва. Особистість дорослого згодом сама потерпає через несприятливу психосоціальної ситуацію у сім'ї та стає чинником поглиблення духовного і душевного відчуження дітей від батьків.

З огляду на сказане вище, слушно видається спроба соціологічного підходу до з'ясування проблеми насильства у сім'ї. На думку соціолога О. Бойка, зрозуміти сутність цього явища можна з позицій аналізу зв'язку індивідуально-психологічних характеристик агентів насильства та об'єктивних умов їхньої життєдіяльності з прагненням (намаганням) індивіда мати певні можливості для перетворення свого середовища [1, с. 2], тобто і первинного базового колективу - сім'ї.

Звичайно, між сім'єю і суспільством (соціумом) є проміжна ланка - освітні заклади, які покликані гуманізувати процес морально-духовного становлення особистості в суспільстві. Проте, на думку філософа М.Кисельова, школи, інститути, університети існують як темпоральні, вкрай нерівноважні, нелінійні системи [5, с. 224]. Крім того, XXI ст. в Україні визнано епохою знань. Тож освітні інституції більше тяжіють до глобалізованого світу економічних та інформаційних реалій і спричиняють своєю діяльністю негативні процеси ослаблення національної культури.

Духовно-моральний, ідеологічний, культурний потенціал суспільства безпосередньо впливає на творення первинним колективом - сім'єю - процесів самоорганізації, самоідентифікації свого ментального простору.

Моделювання процесів суспільно-сімейної взаємодії та дослідження стану залежності емоційно-афективних реакцій особистості, її поведінкової амбівалентності від буттєвості сім'ї дасть змогу певною мірою з'ясувати проблему насильства в сім'ї та хоча б частково запобігти деструктивним тенденціям у сімейних взаєминах.

Література:

1. *Бойко О.В.* Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища: Автореф. ... канд. соціол. наук. - Харків, 2003. - 22 с.
2. *Діалектика* без апології / М.О.Булатов та ін. - К.: СтилоС, 1998. - 160 с.
3. *Донченко О.А.* Адаптаційний невроз як ознака нашого часу // Соціальна політика в Україні та сучасні стратегії адаптації населення: Зб. наук. ст. - К.: НВФ "Студ-Центр"/Ніка-Центр, 1998. - 204 с.
4. *Зелінська Т.* Амбівалентність особистості як психологічний феномен // Психологія і сус-во. - 2001. - №3. - С. 23-32.
5. *Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В.* Концептуальні виміри екологічної свідомості: Моногр. - К.: Видав. Парапан, 2003. - 312 с.
6. *Кострюков С.* Проблеми організації та розвитку демократичної освіти студентської молоді // Освіта і упр. - 2003. - Т.6. - №4. - С. 118-122.
7. *Кримський С.Б.* Архетипи української культури//Феномен української культури: методологічні засади осмислення: Зб. наук. пр. - К.: Фенікс, 1996. - 477 с.
8. *Крымский С.Б.* Моральный кризис носит глобальный характер // www.dialogs.org
9. *Малахов В.* Антрополог, не зашкодь! // Філософсько-антропологічні студії 2008. - К.: СтилоС, 2008. - 529 с.
10. *Митник О.* Суб'єктна парадигма в освітньому процесі - основа для взаєморозкриття та взаєморозвитку його учасників // Освіта і упр. - 2004. - Т.7. - №1. - С. 142-147.
11. *Морозова Л.* Конфлікт цінностей молоді в період трансформаційних змін у країні // Освіта і упр. - 2000 (2001) - Т.4. - № 1 - 2. - С. 73 - 78.
12. *Словарь по этике* / Под. ред. И.С.Кона. - 5-е изд. - М.: Политиздат, 1983. - 445 с.
13. *Сявавко Є.І.* Українська етнопедагогіка в історичному розвитку. - К.: Наук. думка, 1974. - 151 с.
14. *Этическая мысль*: Науч.-публицист. чтения. - М.: Политиздат, 1988. - 384 с.